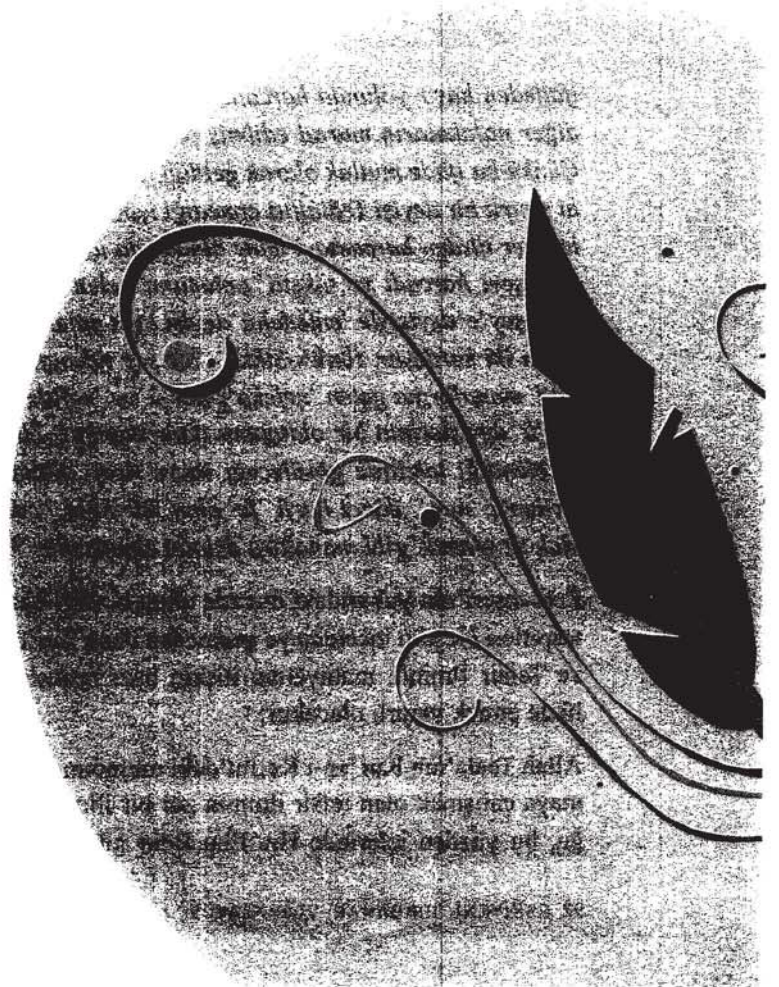


eskiden yeniye bir klasik tefsir metni: iki doğru-bir yanlış tespit ışığında bazı düşünceler

MUSTAFA ÜNVER

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ünlü Mutezili Kur'an müfessiri Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1144), Arap olmasına rağmen bu dili Araplardan çok daha yüksek seviyede bilen ve öğreten bir Türk âlimidir. Nitekim Mekke'de kaldığı sıralarda Ebu Kubeys Dağı'na çıkar ve "Ey Araplar gelin atalarımızın dilini benden öğrenin" diye onlara meydan okurdu.¹ Bu büyük âlim Bakara Sûresinin 3. âyetinin "...onlar rızık olarak verdiklerimizden infak ederler" mealindeki son kısmını tefsir ettiği kısa ibârede, Kur'an'ı anlama ve tefsir etmede izlenecek yol ve yöntem konusunda oldukça önemli hususların altını çizmektedir. Bu çalışma onun temas ettiği, bize göre, ikisi doğru birisi isabetli bulunmayan üç tespit ışığında, Kur'an tefsirinde zaman zaman ortaya çıkan ve çeşitli eleştirilere de konu olan bazı yaklaşımları değerlendirmeye çalışacaktır. Dilbilim, anlambilim, edebiyat, cahiliye şiiri, siyak, nüzul ortamı, darb-ı mesel gibi pek çok tefsir usulü kuralları içeren *el-Keşşâf* adlı ölümsüz tefsirini bizlere bırakmış olan Zemahşerî, biraz önce işaret ettiğimiz âyeti şöyle tefsir eder:



"Allah şu hakikati bildirmek için rızık kendisine isnad etmiştir: Mü'minler Allah'a sunulmaya layık temiz, haram kazançtan arınmış helal nimetleri infak etmelidir. İnfak edilecek bu nimetler, Allah'tan gelmiş olan bir rızık olarak isimlendirilebilmeye layık olmalıdır. 'Rızık olarak verdiklerimizden' derken bir kısmı anlamına gelen min-i ba'dıyyeyi, inananları korumak ve yasaklanmış olan israf ve savurganlık etmelerine engel olmak için metne dahil etmiştir. Âyetin orijinal metninde belirtili nesneyi daha önemli oluşuna delalet etmesi için yükleminden önce zikretmiştir. Bu durumda aslında şöyle denmiş olmaktadır: 'Onlar, Allah yolunda harcamaya helal malın bir kısmını ayırırlar, tahsis ederler.' Bu ifadeden farz kılınmış zekatın murad edilmiş olması caizdir. Zira Kur'an'da zekat hep öz kardeşi olan namazla birlikte anılmıştır. Bununla beraber anılan

Her insanın olduğu kadar her müfessirin de içinde yaşadığı zamanın kültüründen, bilgi birikiminden, problemlerinden siyasetinden, geleneğinden vb. etkilenmesi doğaldır. Bu durumun her an farkında olması gereken müfessir, Allah'ın kelamını tefsir ederken muradı ilahiyi zorlayıp zorlamadığını da düşünmek zorundadır.

ifadeden hayır yolunda harcanan her türlü zekat ve diğer nafakaların murad edilmiş olması da caizdir. Çünkü bu ifade mutlak olarak geldiği, yani zekat gibi sınırlı bir deyişi Teâlâffuz etmediği için, infak edilen her türden harcamayı içine alması da uygundur. 'Bir şeyi harcadı ve tüketti' anlamına gelen 'enfeka's-şey'e' deyişiyle 'enfede'hû' deyişi aynı anlam taşıyan iki kardeşdir. İbnü's-Sikkît, 'bir şey tükendi ve bitti' manalarına gelen 'nefeka's-şey'ü' ve 'nefide's-şey'ü' deyişlerinin bir olduğunu ifade etmiştir. Zira incelendiği takdirde görüleceği üzere Arap dilinde ilk harfi 'nun', ikinci harfi 'fe' olan her lafız, 'çıkarmak ve gitmek' gibi manalara delalet etmektedir."²

Zemahşerî'nin yukarıdaki ibarede altını çizdiği bazı tespitleri ele alıp incelemeye geçmeden önce Kur'an ve Tefsir İlminin mahiyetine ilişkin bazı hususları ifade etmek yararlı olacaktır:

Allah Teala'nın Kur'an-ı Kerim'deki muradını anlamaya çalışmak olan tefsir ilminin zor bir ilim olduğu, bu yüzden içlerinde Hz. Ebu Bekr gibi birçok

büyük sahâbînün âyetleri tefsir etmekten kaçındığı bilinmektedir. Bu zorlukta çeşitli özellikleri yanında bir metin olarak karşımızda duran Kur'an âyetlerinin dilsel yapısının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Dilsel yapıya sahip bir metnin çözümlenmesi ve ihtimalin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Böyle bir yaklaşımın nasıl tatbik edildiğini görmek için, başta, okumakta olduğunuz bu yazımızın temel metninin müellifi olan Zemahşerî olmak üzere büyük müfessirlerin tefsirlerini mütalaa etmek yeterlidir. Bir âyet anlaşılmasına ve muradı tespit edilmeye çalışılırken; acaba söz konusu âyet, müstakil bir cümle midir? Yoksa kendisinden önceki cümlenin devamı niteliğinde midir, sıfatı mıdır, bedeli midir? gibi bir çok seçenek göz önünde bulundurulmalıdır. Bu varyantlara göre de âyetten anlaşılacak manaların nasıl değişiklik gösterdiği ayrıca ortaya konmalıdır.

Tefsir İlminin mahiyetine ilişkin bir diğer husus da müfessirlerin, inceledikleri ilahi kelama karşılık, beşeri olmalarıdır. Karşımızda duran metnin, insana ait beşeri bir metin olmaması, Allah Teala'nın kelamı olması meselesi ise bahsettiğimiz işin ne kadar ciddi ve hassas olması gerektiğini göstermektedir. Bu durumda karşımıza çıkan paradoks görünümlü durum bir yana, her müfessirin kaçınılmaz olarak yaşadığı zamanın bir evladı olması gerçeği, ortaya konan tefsir çalışmasının zorluğunu ve hassasiyetini artırmaktadır. Her insanın olduğu kadar her müfessirin de içinde yaşadığı zamanın kültüründen, bilgi birikiminden, problemlerinden siyasetinden, geleneğinden vb. etkilenmesi doğaldır. Bu durumun her an farkında olması gereken müfessir, Allah'ın kelamını tefsir ederken muradı ilahiyi zorlayıp zorlamadığını da düşünmek zorundadır. Ortaya koyduğu yorum karşısında, acaba ilahi metnin mi kendisini bir yere götürdüğünü, yoksa kendisinin mi onu çağından tevarüs ettiği birikimin içine sürükleyerek hapsettiğini hesap etmek durumundadır.

Sınırlarını çizmeye çalıştığımız bu çerçeve doğrultusunda müfessirimiz Zemahşerî'nin yaptığı yorumun daha ilk cümlesinde başarısız olduğunu belirtmek gerekiyor. Hatırlanacak olursa müfessirimiz infak edilmesi gereken rızıkların helal ve temiz olması gerektiği bilgisini verirken Allah'ın rızık kendisine isnad ettiğini ve "Bizim onlara rızık olarak verdiklerimizden" ifadesini kullandığını tespit etmektedir. Buna göre Allah'ın rızık olarak verdiği şeyler temiz ve

helal olanlardır. Peki bu durumda temiz ve helal olmayan kazançları kim vermektedir? Bu sorunun cevabı müfessirimiz Zemahşerî'nin itikad ettiği Mutezile mezhebinde verilmiştir ve kendisi de bu görüşü savunmuştur. Keşşâf tefsiri şârihlerinden İbnü'l-Müneyyir el-İskenderî (683/1284)'nin *el-İntisâf* adlı eserinde ifade ettiği sözlerine göre bu yorum, tam bir "kaderiye bidati"dir. Çünkü onlar Allah Teala'nın ancak helal ve temiz rızıkları vereceğine, haramları ise kulun kendi başına rızık olarak iktisap ettiğine inanırlar. Ahmed b. Münîr böyle bir tasnifin müşriklerin iddialarınca "bunlar Allah içindir, bunlar ise putlarımızın"³ şeklinde yaptığı batıl tasniften farksız olduğunu belirtir ve sonuçta bu yaklaşımın Allah'tan başka bir yaratıcı ihdas etmek anlamına geldiğini ifade eder.⁴

İbnü'l-Münîr'in bu sert tepkisini bir tarafa koyup müfessirimizin beyanını esas aldığımızda, onun Allah'ın rızık kendisine isnad etmesinden hareketle mezhebinin görüşünü ön plana çıkarmasının biraz sonra zikredeceğimiz ve oldukça da objektif ve makul bulduğumuz iki tespitini gölgede bıraktığını söyleyebiliriz.

İnsan psikolojisi, sahip olduklarını üstün görmeyi ve tutmayı, alâ külli hâl onları yüceltmeyi ve savunmayı kamçılarsa ve aslında bu yönüyle bir miktar hoşgörüyü hak etse de, yine de insan insaf ve nesnellik ölçüleri içinde kalmaya gayret etmelidir. Aksi takdirde hiçbir zaman değişimi ve gelişimi tadamayacak, daima hak ve hakikat karşısında paysız kalmayı sürdürecektir. Temelde Kur'an'ın yıkmayı amaçladığı cahiliye anlayışı da bu yaklaşımdan farklı değildir. Şu halde hakkında, en azından bu âyette, sarıh bir beyan olmadığı halde müfessir Zemahşerî'nin Allah'ın sadece iyi ve helal rızıkları verdiği, haramları ise Allah'ın yaratması olmadan kulun kendi başına kazandığı anlamına gelecek yorumlarda bulunması, bize kalırsa, isabetli değildir. Kaldı ki çevirisini sunduğumuz yorumunun bütünü içinde bu yaklaşımına çelişki olabilecek isabetli iki tane tespit sunmaktadır, şimdi onları inceleyelim:

Kur'an'ın kendi kendisini tefsir etmesi manasında kullanılan "el-Kur'ânu yüfessiru ba'duhû ba'dan" ilkesi, tefsir usulü kaynaklarına göre tüm alimlerce kabul edilen bir gerçektir. Zira Kur'an kapalı, mühim ve çeşitli anlamlara gelen (vücut) bir kelime veya konuyu bir başka yerde açıklayabilmektedir.

Bu özellik hem tefsircilerin, hem de Kur'an anlam bilimcilerinin işlerini bir hayli kolaylaştırmaktadır. Kur'an kavramları üzerine bereketli çalışmalar yapmış olan Toshihiko Izutsu'dan esinlenerek "paralel pasajlar" adını verebileceğimiz bu yaklaşım, kelime ve konuların tekrar edildiği yerlerin dikkatle incelenmesi ve ortaya çıkan detayların ilgili birimlerin mahiyetine ilişkin ilginç veriler sunduğu öngörüsüne dayanır. Zemahşerî de bu yaklaşımı tatbik ederek, Kur'an'da çoğu zaman namazın zekatla birlikte zikredildiği gerçeğini dikkate alarak bu âyette sarıh olmamasına karşın infakta bulunulması övülen cinsin zekat olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca aynı âyetin bir önceki cümlesinde de inananların namazlarını dosdoğru kıldıklarından söz edilmiştir.

İnsan psikolojisi, sahip olduklarını üstün görmeyi ve tutmayı, alâ külli hâl onları yüceltmeyi ve savunmayı kamçılarsa ve aslında bu yönüyle bir miktar hoşgörüyü hak etse de, yine de insan insaf ve nesnellik ölçüleri içinde kalmaya gayret etmelidir.

Zemahşerî'nin burada sadece anılan gerekçeden hareketle Kur'an'ın mutlak bir ifadesini zekatla mukayyed hale getirme konusunda oldukça ihtiyatlı davranması ve "caizdir" deyişini kullanarak başka ihtimallerin de mümkün olabileceğini belirtmesi takdire şayan bir ilim dersidir.

Müfessirimizin bize verdiği ikinci ders de "bu ifade mutlak olarak geldiği, yani zekat gibi sınırlı bir deyişi Teâlâffuz etmediği için, infak edilen her türden harcamayı içine alması da uygundur" sözünde yer almaktadır. Allah Teala'nın herhangi bir sınır koymadan mutlak olarak zikrettiği bir ifadenin içine, müfessirin gönlünün yerleştirmek istediği çeşitli anlamlar da bir ihtimal olarak düşünülebilecek, ama muhakkak surette böyle bir anlayış dayatılmayacaktır.

Bu yaklaşım Kur'an âyetlerini sahip olduğu düşünceye dayanak yapmaya çalışan herkes için son derece önemli, uyarıcı bir ilkedir. Ne yazık ki, çağın ürettiği bir takım problem, buluş, olgu ve olaylara Kur'an'dan dayanaklar bulma gayretine şahit olmak, her zaman olduğu gibi günümüzde de müm-

kündür. Bu tür gayretlerin hepsinin samimiysiz olduğu elbette ileri sürülemez. Hatta bu tür gayretler, ortaya çıkan bir yeniliğe Kur'an'ın sessiz kalmadığını göstermek, onun her zaman ve mekanda konuşacak sözü olduğunu, hatta her şeyi öncelediğini, önceden haber verdiğini haykırmak suretiyle Müslümanların şanını yükseltmek gibi bir hayırlı niyete de matuf olabilir. Ancak unutulmamalıdır ki biz, "ümmeten vasatan"⁵ fermanı gereğince standartları olan bir ümmetiz, yararımıza veya zararımıza da olsa standartlara uymakla mükellefiz.

Standartlara sahip bir ümmet oluşumuz, bize hem kendimize hem de öteki dünyaya şahit makamında değerler üretmemizi gerektirmektedir. Öteki tarafından sunulan ve çoğu zaman da parçacı zihniyetle piyasaya sürülen her türlü felsefî, edebî, ilmî, fikrî vb.

Batı dünyasının parçacı bir yaklaşım içinde olması, ortaya koyduğu akımların da parçacı olmasını gerektirmektedir. Bu yüzden de onların sahip olduğu dünya görüşü, insanlara bırakın adalet, hoşgörü, tüm varlıkların haklarına saygılı olmak, refah ve mutluluk gibi değerler getirmesini, kan ve göz yaşından başka bir şeye sebep olmamaktadır.

akımlara karşı, mal bulmuş Mağribî heyecanıyla hemen üzerine çullanıp onları kendi iklimimize tatbik etmek yerine; değerlendirci ve tamamlayıcı konumda bulunmamızı başta Kur'an ve Sünnet olmak üzere köklerimiz bize emretmekte, bu yaklaşıma hayat vermektedir.

Genel deyişi içinde Batı dünyasının parçacı bir yaklaşım içinde olması, ortaya koyduğu akımların da parçacı olmasını gerektirmektedir. Bu yüzden de onların sahip olduğu dünya görüşü, insanlara bırakın adalet, hoşgörü, tüm varlıkların haklarına saygılı olmak, refah ve mutluluk gibi değerler getirmesini, kan ve göz yaşından başka bir şeye sebep olmamaktadır.

Sonuç olarak, sahip olmakla onur duyduğumuz dîni ve millî değerlerimizi, varlığa parçacı değil, tevhidî pencereden bütüncü yaklaşan, her şeyin hakkını tanımayı hak sayan temellerimizi, karşımıza yeni adıyla çıkan her türlü nazari ve amelî oluşuma ey-

yamcı sâikiyle payanda kılmaya çalışmaktan kesinlikle kaçınmak lazımdır. Geçmişimizden tevarüs ettiğimiz yöntemlerle öz kaynaklarımızdan çıkaracağımız bütüncül varlık anlayışını yine kendi kavramlarımızı üretmek ifade etmeye çalışmalı, bu değerlerimizi hakkın karşı konulmaz nurunu büyük bir iştiyakla beklemekte olan insanlığa sunabilmeliyiz; ve's-selâm... ■

dipnotlar

- ¹ Bkz. Mehmed Sofuoğlu, **Tefsire Giriş**, İst. 1981, s. 340-341. Ayrıca Zemahşeri'nin sahip olduğu büyük ilmi derece hakkında geniş bilgi için örneğin bkz. Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî, **Menhecü'z-Zemahşeri fî Tefsiri'l-Kur'ân**, III. Bsk., Kahire 1984, s.43-62.
- ² Bkz. Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâfu an Hakâiki Çavâmidü't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fî Vücûhi't-Te'vîl**, neşr. Mustafa Huseyn Ahmed, III.Bsk., Kahire-Beyrut 1987, c.I, s.40-41.
- ³ Bkz. En'am, 6/136.
- ⁴ Bkz. Zemahşeri, Keşşâf, I, 40, 3 no'lu dipnot.
- ⁵ Bkz. Bakara, 2/143.